

БЪЛГАРИЯ И ЮГОСЛАВСКАТА КРИЗА (1989 – 1995 г.)

Бисер Банчев

Разпадането на многонационалната югославска федерация предизвика най-сериозната криза на Югоизточна Европа в края на XX век. Застрашено бе състоянието на стабилност в съседните на Югославия държави. Светът разглежда югославската криза като балканска. Всички страни от региона, в това число и България, се приемат като част от югославския катаклизъм. Същевременно, на този етап от проучвания все още не е осветлена цялостно политиката на отделните балкански държави към югославската криза, първата фаза на която обхваща периода 1989-1995 година. Анализът на българската реакция към югославския конфликт се сблъсква с две трудности. Първата е свързана с оценките, които дават различни български изследователи. Те страдат, както от прекалена емоционалност, така и от недостатъчна представителност на коментираните факти. Вторият проблем е минималното внимание, което отделят на България чуждестранните изследователи. Прегледът на многобройните текстове, посветени на югославската криза, се превръща в неблагоприятно издирване на вметнати фрази, отбелязващи между другото обстоятелството, че България е съсед на Югославия.

Участниците в различни посреднически усилия за решаване на кризата в бивша Югославия са доста

продуктивни мемоаристи, но за съжаление обикновено не считат за нужно да коментират позицията на България. Мемоарите на Ричард Холбрук и Дейвид Оуен са нагледен пример за минималната следа, която остават в съзнанието им срещите с български държавници. Същото отношение се демонстрира от германския външен министър Ханс Дитрих Геншер и от ръководителя на направление "Югоизточна Европа" в неговото министерство Михаел Либал. При тях е вероятно да се предполага съзнателен отказ от коментар върху македонския въпрос. Значението на последния за българската балканска политика е добре познато на дипломатите. Не случайно португалският посланик в България го извежда като водещ в мемоарите си. Ценни са съжденията на посланик Ферейра за новата външна политика на страната след 1989 година, че тя се опитва да разреши македонския проблем със същия открит подход, с който се стреми и към интеграция в общеевропейските структури. Същевременно той посочва като пречка за международната активност на България, нейните нестабилни вътрешни опори¹. Печално е, че с този си интерес португалският дипломат остава единствено изключение от правилото.

Изследователите на югославската криза също отделят минимално внимание на България. Това важи дори за книгата на Сюзан Удуърд, която е най-подробна като фактология². Изключение от това правило донякъде

¹ Holbrooke, R. *To End a War Modern Library* (Revised edition), 1999; (Българско издание: Холбрук, 2001, с.315); Owen, D. *Balkan Odisee*. Wien, Carl Hauser, 1996, p.112; Genschler, H.-D. *Erinnerungen*. Berlin, Siedlerverlag, 1995, S.963; Libal, M. *Limits of Persuasion. Germany and the Yugoslav Crisis, 1991-1992*. London, 1997, p.84; Ferreira, L. G. *Revolucao a Leste: Um Portugues em Sofia*. Edicao da Sociedade Historica da Independencia de Portugal. Lisboa, 1996(Ферейра, Л. Г. "Революция на Изток: Един португалец в София").

² Woodward, S. L. *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution*

**Андрей Луканов и Анте Маркович в Ниш
– 30 май 1990 Пресфото-БТА**

правят няколко журналисти, които освен горещите следи на съвременен за тях конфликт, проучват и неговите корени в миналото. Всички те обръщат внимание на македонския проблем и посочват историческите основания на българската ангажираност. Това е характерно германоезичните автори – Виктор Майер, Виктор Либал и Паул Лендвай. За разлика от тях Миша Глени констатира нарастващите отрицателни нагласи в сръбското общество и ЮНА спрямо жителите на Вардарска

After the Cold War. Brookings Institution Press, 1995. В редките споменавания на България тя представя вярно проблема с югославията, но допуска неточности при представяне на позициите на личности и политически партии по македонския въпрос (Българско издание 2002, с.305, 368).

Македония и употребата на квалификацията "българин" като обидна, но не се опитва да я анализира³.

Някои публикации в западната научна периодика разглеждат проблема с еманципацията на новите държавни образувания във връзка с политиката и интересите на българската държава. Тук отново се откроява стремежът на германски автори да бъдат по-прецизни. Пример за това са поредицата от статии на Волфганг Хьопкен и Сабрине Ридел в специализираното списание "Зюдост Ойропа" през 1992 и 1993 година⁴. Те открояват два водещи проблема за България – положението във Вардарска Македония и загубите от прилагане на санкциите срещу СРЮ, макар да проявяват известни резерви към официално посочения им размер. Дори тези автори, обаче, не считат за нужно да представят българската политика през 1994 и 1995 година. Определяща е общата оценка на региона като кризисен заради "прастарите вражди" и трудностите при прехода към демокрация. Тя се извежда като водещ мотив, формиращ политиката на балканските страни, както твърди докладът на втората Карнегиева анкета⁵.

3 Libal, W. *Mazedonein zwischen den Fronten. Inger Staat mit alten Konflikten*. Wien-Zurich, Europaverlag, 1993; Meier, V. *Wie Jugoslawien verspielt wurde*. Muenchen: Beck, 1995; Lendvai, P. *Jugoslawien ohne Jugoslawen*. Die Wurzeln der Staatskrise. –In: *Europa Archiv*, Vol.19/1990, S. 578; Glenny, M. *The Fall of Yugoslavia. The third Balkan War*. London, Penguin Books, 1992, p. 124.

4 Hoepken, W. *Aussen und Sicherheitliche Optiotnen Bulgariens seit der Wende 1989*. – In: *Suedosteuroopa* (По-нататък в текста – SOE), Vol. 1/1992, 27-52; Riedel, S. *Bulgariensbalkanpolitik im Spiegel seiner politischen und wirtschaftlichen Transformationen* – In: *SOE*, Vol. 11-12/1992, 685-716; Riedel, S. *Dokumentation - Bulgarien: Die Anerkennung Makedoniens*. – In: *SOE*, Vol. 3-4/1992, S.248; Riedel, Sabine. *Bulgarien und das UN – Hadelsembargo gegen Jugoslawien* – In: *SOE*, Vol. 5/1993, 267-281.

5 *Unfinished Peace: Report of the International Commission on the Balkans* (Carnegie Endowment for International Peace). Brookings Institution Press, 1996 (Българско издание: 1997).

**Външният министър Виктор Вълков в Ниш
– 30 май 1990 Пресфото-БТА**

Цялостното представяне на българската политика към югославската криза може да бъде направено само след преглед на разсекретените документи от служебните архиви на българското правителство и Външно министерство. Те могат да се ползват благодарение на новото законодателство в сферата на достъпа до обществена информация. Източниците се допълват с издаденото монографично изследване върху разсекретените документи на холандското правителство⁶. Архивът на ООН също позволява да се ползват всички документи, свързани с позицията

6 Wiebes, G. *Intelligence and the War in Bosna 1992-1995*. Muenster-Hamburg-London, Lit Verlag, 2003.

на българската и на югославската държава, както и ежегодните доклади на генералния секретар на ООН по проучване на проблема за щетите на трети страни от санкциите срещу Югославия, наложени с резолюции на Съвета за сигурност⁷. Благодарение на тях може да бъде изградена картина със няколко основни елемента:

I. Македонският въпрос

Прекратяването на "студената война" през 1989 година извежда на преден план проблеми, които са замразени заради разделението на континента. По тази причина югославско-българските отношения в края на XX век, наред с новите теми са връщат и към нерешени въпроси между Сърбия и България от началото на века. В центъра е т.нар. "македонски проблем". Българската теза е, че славянското население на Македония е част от модерната българска нация. В края на XIX век има многобройни дипломатически и академични данни за българския етнически характер на населението, съчетани с декларираната му принадлежност към българската нация, изразена чрез плебисцит в полза на желанието си да бъде част от православната Българска църква (Екзархия)⁸. Съседните държави не допускат българско доминиращо положение в Македония. България е победена във Втората балканска война (1913) и в Първата световна война (1918). Сърбия получава

⁷ Той е достъпен на интернет страницата на Световната организация – www.un.org.

⁸ *Documents and materials on the history of the Bulgarian people*. Sofia, Bulgarian Academy of Sciences, 1969; *Austro-Hungarian Documents relating to the Macedonian Struggle, 1896-1912*. F.R.Bridge (ed.). Thessaloniki, 1976; *The Other Balkan wars. A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflection on the Present Conflict by George F. Cennan*. Washington DC, Carnegie Endowment for International Peace, 1993.

Вардарска Македония, а Гърция – Егейска Македония. За България остава само Пиринска Македония. Мирът от 1919 г. поражда още един проблем. Сърбия получава допълнителни български земи, извън географската област Македония, т.нар. "Западни Покрайнини". Желанието за "ревизия" на мирните договори, нарежда България до Германия. По време на Втората световна война Германия разгромява Югославия през 1941 г. и пуска във Вардарска Македония войските на своя съюзник България.

След края на втората световна война, Вардарска Македония отново е върната на Югославия. Тук тя става обект на друг експеримент. Създава се македонска република, като част от новата югославска федерация. В републиката, със столица Скопие, се развива т.нар. "македонско съзнание". Основание за това е резолюцията на Коминтерна от 30-те години за наличие на отделна македонска нация. По тази причина македонската тема дълги години е табу в комунистическа България. Експериментът по създаване т.нар. "македонско съзнание" води до предявяване на териториални претенции към България. Югославия настоява България да признае "македонско национално малцинство". София дава известна свобода на историци и журналисти да работят по темата, но не поставя официално въпроса за съдбата на българите в Югославия. Едва през 1978 година България изразява готовност да разреши анкета за националното съзнание на населението в Пиринска Македония, ако такава бъде проведена едновременно и в Социалистическа Република Македония (СРМ). Отношенията между съседните страни се влошават, заради кризата, в която изпада югославската федерация след смъртта на обединителната фигура Тито и в управленските структури на СФРЮ се засилва влиянието на крайни поддръжници на "македонизма". Българската позиция е, че няма никакви териториални претенции

към своите съседи, но не приема македонската нация да се изгражда на антибългарска основа.

В средата на 80-те години, на фона на задълбочаващата се вътрешна криза във федерацията, стесняването на отношенията между двете страни само до македонския въпрос започва да притеснява някои среди в Югославия. Сред тях има хървати и словенци, но и сръбски политици от младото поколение. Спецификата на развитие и от двете страни на границата довежда до парадокса на най-добри отношения между Югославия и България в края на 80-те години, на фона на влошаване на отношенията на Югославия с Гърция и Албания и на България – с Турция.

Промените през 1989 година извеждат на преден план два типа въпроси в българо-югославските отношения – на икономическото развитие и на правата на човека. Комунистите, които към този момент управляват дипломатията в двете страни, споделят и взаимната си нагласа двустранните отношения да продължават, да се възприемат като *двупартийни*⁹. Същевременно в Югославия разглеждат промените в България предимно през възможността отново да бъде поставен македонският въпрос. В условията на задълбочаващ се вътрешен конфликт между сърби и словенци междудържавната атмосфера започва да се променя. Ожесточените борби за власт в югославската федерация, карат част от противоборстващите си елити да започнат остра кампания, насочена срещу съседните държави, една от които е и България. На 14 февруари 1990 г. федералният парламент на Югославия приема обръщение до българското Народно Събрание, относно т.нар. "национален въпрос", с искане за признаване на "македонско национално малцинство". Темата бързо привлича медиен интерес в Белград и Скопие,

⁹ Служебен Архив на МВНР (По-нататък в текста – САМВНР), 3/80/П.17-1989, л.72-78.

Среща на премиерите, София 10 окт. 1991 Пресфото-БТА

но не успява да стане водеща в България. На 6 март България реагира с декларация на Народното събрание по македонския въпрос, която отхвърля опитите да се създава македонска нация на "антибългарска" основа¹⁰. Българският подход остава доброжелателен. През месец април са премахнати загражденията по 6-километровата полоса край границата с Югославия. На 30 май 1990 г. българският министър-председател Андрей Луканов се среща в Ниш с колегата си Анте Маркович. Премиерите избягват коментар на спорните проблеми и наблягат на мащабния проект за пренос през България на съветски газ за Югославия. България получава от Югославия стоков заем.

Различното третиране на македонския въпрос проличава и в изборните кампании. Докато в югорепубликите проблемът за международните отношения е водещ, той е на много по-заден план

¹⁰ Вж текста в *Държавен Вестник* бр.21/13.03.1990.

в България и дори главните български партии не предлагат на избирателите си да се произнесат по македонския въпрос. В замяна на това, на срещата на СССЕ за човешките права в Копенхаген през юни 1990 г. Югославия обвинява България и Гърция в "брутално нарушаване правата на македонските малцинства". В отговор, за първи път след края на Втората световна война, българската дипломация прави официално изявление, че в СРМ има българско население от 1,2 милиона души¹¹. На 2 август 1990 година българското Велико Народно Събрание апелира "за добронамерен подход" в отношенията с Югославия, съобразен с "историческите факти и днешните реалности". Последната изчистена формула, във втори за годината документ от такъв ранг показва, че българската позиция е окончателно установена. Тя не възразява, никой да направи избора да се нарича съвременен "македонец", при условие, че признае българските си корени.

България и Югославия правят опит да изведат като водещо икономическото сътрудничество, което символично се изразява чрез противопоставянето на подходите на "икономизацията" и "македонизацията". Първата набляга на разширяване на икономическото сътрудничество. България и Югославия имат общия проблем да са сред най-засегнатите от кризата, възникнала при превземането на Кувейт от режима на Саддам Хусейн и въвеждане на санкции на ООН срещу Ирак¹².

Ситуацията започва да се променя след изборите в СРМ през ноември 1990 година. Новата партия ВМРО-ДПМНЕ ги печели с лозунга за развод с Югославия въпреки обвиненията, че е "рушител на югославската федерация и македонската държавност" и че има връзки с България. На 25 януари 1991 година новият парламент

провъзгласява суверенитета на Македония в рамките на Югославия. България подкрепя този акт с официална декларация на българското правителство от 27 февруари 1991 г.

Негативната реакция на официалните югославски власти е изразена от външния министър Будимир Лончар при посещението му в България през април 1991 г. Лончар говори за "незадоволителното положение на македонското национално малцинство"¹³. Българското Външно министерство не приема подобен подход и оказва съдействие при провеждането на т.нар. "Велик македонски събор" в Благоевград на 25 май. Сблъсъкът между тенденциите на "икономизация" и "македонизация" завършва с налагането на последната като доминанта в двустранните отношения.

Отделянето на Словения и Хърватско през юни 1991 г. поставя въпроса и за съдбата на Македония. В републиката е насрочен референдум за независимост на 8 септември. В края на август българският президент Желев предлага три точки относно Македония – "признаване след референдум, непризнаване на измислената от Коминтерна нация, ненамеса във вътрешните работи на Македония". С това започва и формулирането на дългосрочна българска позиция към цялостната "югокриза"¹⁴. България приема резултатите от референдума в Македония и застава твърдо зад идеята за постигане на независима македонска държава. Позицията е изведена като приоритет, независимо че поставя под съмнение добрите отношения с Гърция и рискува напрежение с южната съседка. България се съобразява с ходовете на ЕО по признаването на независимостта на югославските републики, като следването е принципно,

¹³ САМВНР, сигн. 3/80/П.17.1-1991, л. 4-10 и сигн. 3/80/П.18-1991, л.1-4.

¹⁴ Интересното е, че това става в интервю за "Зюддойче Цайтунг" – 29.08.1990 и 30.08.1990.

¹¹ САМВНР, сигн.10/1/5/2-1990, л.1-6.

¹² САМВНР, сигн.3/80/П.17-1990, л.37-38.

а не сляпо. България не приема налагащото се под натиск на Гърция мнение да не бъде признавана Македония. Търси се и друга аудитория извън ЕО. В ООН и страните от СССЕ е изпратен български меморандум в подкрепа на Република Македония¹⁵. Основната теза е, че всяко отлагане на международното ѝ признание, не би съдействало за стабилността на Балканите. Водена от този мотив и съзнание за историческата си отговорност, България първа и отначало единствена признава Република Македония на 15 януари 1992 година¹⁶. За да внесе спокойствие българското външно министерство гарантира, че ще бъдат зачитани съществуващите граници отпреди войната в Югославия. Същевременно България не може да си позволи крайна конфронтация с ЕО и обявява, че бъдещите стъпки по установяване на дипломатически отношения с новите държави, ще се съобразят с хода на вземане на съответните решения в Общността. В началото на април 1992 г. българският президент и правителство огласяват последователно две отделни декларации с еднаквата теза, че отлагането на признаването на Македония е условие за дестабилизация на Балканите и Европа. Въпреки това ЕО признава Босна и Херцеговина, но не и Македония.

България не променя своята позиция. При посещението на руския президент Борис Елцин в София през август 1992 г., той бива убеден от своя домакин Желев в правотата на българската позиция. Русия става първия постоянен член на Съвета за сигурност на ООН, който признава Македония. Това е постигнато благодарение на България и носи допълнителна стабилност за младата балканска държава. От лятото на 1992 г. поведението на България към Македония се доближава до типичните измерения на двустранни отношения и става тема, която

¹⁵ *United Nations Documents* (По-нататък в текста – UNDOC) S/23404 – 9.I.1992.

¹⁶ *Държавен Вестник*, бр.10/4.II.1992.

има само частична връзка с югославската криза.

II. Българската реакция към въоръжения конфликт на югославска територия

На 25 юни 1991 г. Словения и Хърватско обявяват своята независимост. Започват въоръжените действия на югославска територия. Първите български реакции са точно толкова колебливи, колкото тези на другите европейски държави. Двете декларации на Външно министерство, от 26 и 28 юни, и изявлението на президента Желев от 4 юли, следват еволюцията в поведението на ЕО, която отначало се обявява за запазване на федерацията, но не приема спорете да се решават със сила и налага оръжейно ембарго¹⁷. На 24 юли Министерският съвет забранява износа на оръжие и военно оборудване за Югославия. Отхвърлени са намеренията за български териториални претенции, но е напомнено, че българската позиция може да се промени при въвличане в конфликта на Република Македония. Великото Народно Събрание отклонява приемане на декларация, заради становището на външно министерство, че "предложения текст е почти равносilen на обявяване на война". В българското общество преобладават симпатиите към Словения и Хърватско и опасения за Македония. Като цяло обаче, то е ангажирано с вътрешнополитическите проблеми около приемането на новата конституция и не обръща много внимание на събитията на запад от държавната граница. Извън югославските граждани, България дава най-много жертви в "седемдневната" война в Словения. Там загиват петима български шофьора на транспортни камиони. Смъртта им подчертава колко е важен за България мирът в Югославия, защото през нея минава

¹⁷ Вж. текстовете на декларациите в САМВНР, сигн. 3/0/5-1991, л.13-15.

най-прекият път за Западна Европа.

През септември 1991 г. е направена е и втората крачка към формулиране на цялостно отношение към югославската криза. В него съжителстват ненамесата във вътрешните работи на (формално все още съществуващата) СФРЮ с признаване правото на самоопределение до степен независимост на отделните републики. Най-важна в практическа посока е внесената и в ООН през октомври българска декларация, която кани наблюдатели от ЕО на българо-югославската граница¹⁸. Следва да се отбележи и българският опит да се наложи термина "ливанизация" в оценките за югославския конфликт като противовес на възраждащия друг термин – "балканизация", който поставя България в доста по-неблагоприятно международно положение. За да се избегне очертаващото продължително усложнение на полуострова, президентът Желев прави предложение за намеса на НАТО в Югославия. То предизвиква много спорове и първоначално се разглежда като "ненавременно". През декември 1991 г. България отново кани международни наблюдатели по западната си граница.

На 15 януари 1992 г. България признава наред с Македония, независимостта на Словения, Хърватско и Босна и Херцеговина. Официалните мотиви са за равнопоставено отношение към всички членове на бившата югославска федерация. През февруари 1992 г. българският външен министър посещава и Сърбия. Същевременно задачите пред българската дипломация значително се усложняват. Тя трябва да действа, съобразявайки се с многото нови страни, появили се на картата на Европа след разпадането на Югославия и СССР. Тече процес на интензивна подмяна на старите външнополитически партньори с нови. Част от дипломатическите усилия на страната е предложението

18 UNDOC A/46/531 – 7.X.1991.

за свикване на балканска конференция, на която да се обсъдят сигурността и границите в региона – "балканско Хелзинки"¹⁹. Въпреки някои по-късни критики, идеята не е толкова безперспективна. Проблемът на България е, че няма достатъчно вътрешни ресурси, на които да се опре външнополитическата ѝ активност.

През април 1992 г. започва войната в Босна и Херцеговина. В световната политика доминира оценката за Сърбия като агресор. България следва тази оценка и поведението на страните от ЕО. Също като тях, тя изтегля посланика си от Белград през май "за консултации" и впоследствие официално го отзовава. През септември България 1992 г. гласува за резолюцията на Общото събрание на ООН, че СРЮ (Сърбия и Черна гора) трябва да кандидатства за членство в ООН като нова държава. Същевременно периодът е характерен със засилване на контактите с югославските дипломати. Българските им колеги са сред малцината, присъствали на церемонията по провъзгласяване на СРЮ в Белград на 27 април 1992 г.²⁰ България запазва принципната си позиция, че югославските републики имат право както да бъдат независими, така и да се обединяват, но не може да признае СРЮ предвид реакцията на международната общност. През май 1992 г. България за пореден път кани международни наблюдатели по западната си граница²¹. Последното е белег за последователност във българската външна политика, в разрез със съществуващите крайни становища и митове по този въпрос.

България участва в Лондонската конференция от август 1992 г., на която представя окончателно формулирана позиция по югокризата. Последният елемент от нея е българската идея всички балкански страни да поемат ангажимент да не участват нито с въоръжение

19 САРВНР, сигн. 1/0/4-1992, л. 26-33.

20 САРВНР, сигн. 1/80/п32 - 1992, л.1-12.

21 UNDOC S/23996-23.V.1992.

сили, нито с оръжие при военна намеса на ООН или СССЕ в Босна и Херцеговина²². Позицията остава непроменена до приключване на конфликта. Първото изпитание се появява още през късната есен на 1992 година, когато започват неофициални сондажи за преминаване на турски войски. Те са недвусмислено отклонени, както от правителството в оставка на Филип Димитров, така и от новия премиер Любен Беров. Мотивите не са свързани с симпатии към Югославия, а с нежелание България да бъде въввлечена във военен конфликт. За сметка на това невъоръжените наблюдатели на границата от ЕО са допуснати още през октомври 1992 г. и получават всички необходими улеснения за работата си²³.

Пряк резултат на конфликта е големият брой бежанци, които напускат Босна и Херцеговина. България не е особено привлекателна за тях, но през септември 1992 г. приема малцината, които желаят да останат в нея и дори ги настанява в район, населен с българо-мюсюлмани, за облекчаване на адаптацията им²⁴. Другата страна на проблема е информацията, че югославските власти заселват бежанци сред българското национално малцинство в Западните покрайнини с цел промяна на етническия състав. Българското външно министерство реагира остро. В допълнение на тази политика, България внася в ООН искането за подпомагане с хуманитарна помощ на населението с български произход в Сърбия и Черна гора.

22 Riedel, S. Bulgariensbalkanpolitik im Spiegel seiner politischen und wirtschaftlichen Transformationen. – In: *SOE*, Vol. 11-12/1992, S.708.

23 Служебен Архив на Министерски съвет (По-нататък в текста – СА на МС), Протокол № 75 от 31.VIII.1992, Т.18; СА на МС, Протокол № 80 от 17.IX.1992, Т.30; Решение № 401/07. X.1992 (необнародвано).

24 СА на МС, Протокол № 82 от 24.IX.1992, Т.20. До края на годината за тях са дадени 1 015 500 лева. – Решение № 538/11. XII.1992 (необнародвано).

В края на януари 1993 година нарастват страховете от вероятността за включване на България в югославския конфликт. По река Дунав се провежда широкомащабна открита акция от цяла група съдове под югославски флаг, нарушаващи забраната на ООН за доставки на нефт за СРЮ. Случаят е уникален в печалната статистика от няколко хиляди регистрирани нарушения на санкциите срещу Югославия по всички нейни граници. Единствено при него две държави – България и Румъния – са подложени на тотален натиск от Съвета за сигурност на ООН да употребят сила. Двете правителство успяват да убедят международната общност какъв риск за региона крие подобен подход²⁵. Убеждението им заляга в механизма по прилагане на ембаргото и през следващите две и половина години към никой съсед на Югославия не е отправено подобно искане. В тази светлина, може по-обективно да се оцени поведението на българското правителство. Обвиненията срещу него варират от бездействие до стремеж за употреба на сила, но то успява да намери възможния баланс и твърдо да заяви, че страната не може да си позволи крайни действия. Отказът от крайности е постоянна позиция през целия югоконфликт от 1991 – 1995 г. и е собствено българския принос за неразпространението му.

През 1993 г. сръбски кораби неколнократно блокират речния път. Въпреки това се констатира засилване на обществени настроения в полза на Сърбия, което в края на годината предопределя и повишаване нивото на двустранните връзки, изразено чрез срещата на двамата премиери²⁶. Тя обаче е подчинена на правилото да се търси баланс с държавите от старата федерация – всеки официален български контакт със

25 *UNDOC S/25182* – 27.I.1993; *S/25189* – 27.I.1993; *S/25190* – 28.I.1993; *S/25213* – 1.II.1993; *S/25235* – 3.II.1993; *S/25263* – 5.II.1993.

26 САМВНР, сигн.1/80/п10.2 – 1993, л.1-40.

СР Югославия да е предшестван от такъв със Словения и с Хърватско. Другата голяма тема през 1993 година е отклоняването на възможността за пряко или непряко българско участие в конфликта в Босна, което е заслуга на всички институции в страната, въпреки понякога противоречивите им позиции. С общи усилия не е допуснато и масово включване на доброволци на страната на мюсюлмани или християни²⁷.

Темата за коридорите придобива особено измерение, когато през 1994 г. Турция получава разрешение да прати "сини каски" в Босна, а най-прекият им път е през българска територия. Българската позиция за неучастие на съседите на Югославия, дори под егидата на ООН, остава непроменена. Това е изразено в писма на президента Желев до турския президент Демирел и до генералния секретар Бутрос Гали, както и в декларация на Външно министерство²⁸. Турските войници стигат до Босна, но не през България. Градусът на напрежението е толкова висок, че българското Народното събрание дебатира два дни, за да разреши преминаването на ешелон с военна техника, предназначена за "сините каски" от САЩ, разположени в Македония.

III. Югоембаргото

Определящ за българската политика става въпросът за прилагане на санкциите на ООН срещу Сърбия и Черна гора. Те са наложени с резолюция 757 от 30 май 1992 година. България разглежда налагането им като алтернатива на въоръжена интервенция и съответно също приема забрана на всякакви стопански, научни, културни и спортни контакти. През есента на 1992 г. България

²⁷ Вж. текста на декларацията на българското правителство в: СА на МС, Протокол № 21 от 4.III.1993, Т.16.

²⁸ UNDOC S/1994/302 - 16.III.1994 и UNDOC S/1994/336 - 24.III.1994.

е сред първите съседи на Югославия, които приемат международна мисия по прилагане на санкциите според плана на ЕО и решенията на Лондонската конференция²⁹. България се присъединява и към последвалото в края на годината усилване на санкциите по река Дунав, въпреки допълнителните загуби, които те носят за страната. Загубите са преки и косвени и дори при първата резолюция на Съвета за сигурност, България не успява да изчисли точния им размер. Това става едва в края на 1992 г, след като втората резолюция (787) създава сериозните проблеми за българската икономика, като я натовазва с нови транспортни затруднения. От този момент страната започва да търси компенсации. Един от начините е чрез разрешените от Комитета по санкциите доставки с "хуманитарна" цел за СРЮ. В резултата на това стокообменът между съседните държави сменя посоката си и България започва да внася в Югославия повече, отколкото изнася.

През 1993 г. България се включва и дори оглавява колективни акции на съседните страни за преодоляване на последствията от санкциите срещу СРЮ³⁰. Те създават все по-големи затруднения за засегнатите държави. Благодарение на българските усилия на 21 декември 1993 г. Общото събрание на ООН приема резолюция без нито един глас против. Тя изразява загриженост за икономическите трудности, с които се сблъскват съседните на Югославия държави и признава спешната необходимост от помощ особено за развитие на износа и инвестициите. Това обаче не става, което води до задълбочаването на един проблем за българското общество – разрастване на контрабандата в нарушение на ембаргото.

²⁹ СА на МС, Решение № 427/16.X.1992 (необнародвано). През май 1993 г. България разрешава и операция на катери на Западноевропейския Съюз по контрол на р.Дунав.

³⁰ UNDOC S/26041 - 2.VII.1993; A/48/239 - 18.X.1993; A/RES/48/210 - 21.XII.1993.

През 1994 година се усилва опасността ембаргото да увреди българската държавност. Това е водещата тенденция през цялата година, в началото на която заплахата се разпростира и над международните наблюдатели. Екип от мисията по подпомагане на санкциите е нападнат и преследван от бандити, когато открива край границата композиция с петрол. Катери на ЗЕС са заплашени от отвлечения кораб с петрол "Хан Кубрат", че ще взриви товара, ако бъде спряно. Остават и транспортните препятствия пред България. Транзитният коридор за български товари през Сърбия е разрешен от ООН, но постига умерени резултати поради противоречия между България и Унгария. ЕС, СССЕ и САЩ се опитват да помагат косвено на засегнатите от ембаргото страни, чрез развитие на алтернативен търговски коридор, заобикалящ размирните райони. Усилията, обаче, се изчерпват до подобряване на граничните преходи и с уточнението, че не става дума за компенсации по устава на ООН.

Българското общество става все по-чувствително към ставащото на бивша югославска територия. Разрастват се настроенията като срещу бомбардировките на НАТО над босненската сръбска армия, така и срещу прилагане на ембаргото. Последното е натоварено с вина за икономически и политически проблеми на страната. Възможно е наистина размера на неговото нарушаване да не е особено значим, както твърдят и международните наблюдатели³¹. То, обаче, създава среда за развитие на престъпността и корумпиране на държавния апарат. Когато всичко това става в рамките на разстроена от прехода държавност, то се превръща в заплахата за самата държава.

31 Wiebes, G. *Intelligence and the War in Bosnia 1992-1995*. Muenster-Hamburg-London, Lit Verlag, 2003, p. 204; US Energy Information Administration. "Enforcement of Serbian Sanctions and Embargo" – www.eia.doe.gov/cabs/serbsanc.html.

На последния етап на кризата – от септември 1994 до декември 1995 – България подкрепя очертаващото се в международната политика разделение между "Добрата Сърбия" (в СРЮ) и "лошата Сръбска" (в Босна и Херцеговина). То е приемливо за София, защото предлага перспективата за постепенна отмяна на ембаргото спрямо СРЮ и съответно непреките щети, които санкциите нанасят на България. Последната официална оценка на българските загуби ги изчислява на повече от 6 милиарда долара. Страната отново внася в ООН и поредната проекторезолюция за "активизиране процеса на оказване на помощ, във връзка с понасяните щети от санкциите". Пред световната организация е потвърдена и позицията на българското неучастие във военни операции, като израз на балансираща политика и стабилизираща роля на Балканите. Логично следствие е и българската оценка на предложението за отмяна на оръжейното ембарго за една от воюващите страни, като "неуместно"³².

Победата на Българската Социалистическата Партия (бивши комунисти) в парламентарните избори през декември 1994 г. дава основание за някои прогнози за "просръбска политика" от страна на новия премиер Жан Виденов. Белградската преса дори възобновява идеята на Милошевич за гръцко - сръбско - македонска конфедерация. Въпреки симпатиите на новите управляващи, те не си позволяват едностранно обвързване със СРЮ. Българските дипломати получават указанието да се придържа към вече утвърдения модел на поведение към югославската криза – всяко българско официално посещение в Белград да е предшествано от такова в Словения и Хърватско. Правилото да се търси баланс с държавите от старата федерация е спазено, както в края на 1994 година от заместник-министър Икономов, така и от външния министър Пирински

32 UNDOC A/49/PV.11 – 29.IX.1994, 26-27.

през юни 1995 година. Популярната сред българските социалисти съпруга на Слободан Милошевич се радва на радушен прием в София през февруари 1995 г., но въпреки нейното желание, посещението ѝ е третирано като частно, а не като официално. Ръководството на БСП упражнява и негласен натиск върху по-малките си коалиционни партньори, когато те изразяват публична подкрепа за босненските сърби и Радован Караджич. България оказва и хуманитарна помощ за сръбските бежанци от Хърватско, но възразява те да бъдат настанени в районите на българското национално малцинство в Сърбия. Не се стига и до очакваните от някои критици на БСП, едностранни действия за вдигане на ембаргото спрямо СРЮ. България подкрепя отправените дипломатични призови за облекчаването му само когато са представени като колективни акции на засегнатите съседни страни³³. Това може да се разглежда като продължение на практика, започнала от есента на 1993 година. По същото време в световната дипломатия се налага разбирането, че решаването на конфликта в Босна и Херцеговина трябва да върви успоредно с вдигането на санкциите.

България се подготвя за периода след края на конфликта. Възможности за компенсация на щетите, нанесени от спазването на ембаргото, се търсят в две посоки. Първата е реализиране на инфраструктурни проекти. Те се разглеждат и като средство за стимулиране на икономическото развитие, и като фактор на стабилност. По този въпрос има пълен синхрон между обикновено непримиримите становища на президента и премиера³⁴. Най-важен е транспортния коридор Изток-Запад. Втората посока е страната да бъде приоритетно включена в програмите за следвоенното

³³ UNDOC S/1995/313 – 18.IV.1995; S/1995/412 – 24.V.1995.

³⁴ UNDOC A/50/PV.8 – 27.IX.1995, 1-5; A/50/PV.39 – 24.IX.1995, 23-24.

възстановяване на Босна и Херцеговина. Във връзка с това България приема да участва в умиротворителните усилия на международната общност в многострадалната република. Външният министър Пирински представя българската теза на няколкото международни конференции по различните аспекти от налагането на мира³⁵. Българското правителство приема програми за развитие на отношенията с Югославия, Хърватия и Словения. Те изразяват запазването на традицията да се търси баланс между бившите югорепублики. Решено е да се установят дипломатически отношения с Босна и Херцеговина и да се възстанови пълният им обем със СРЮ³⁶.

IV. Българското малцинство в Сърбия

Друг важен елемент на българската политика е въпросът за българското малцинство в Сърбия. То е признато юридически още през 1919 г., но през 60-те години се разглежда като част от новата "югославянска" нация. В първата многопартийна предизборна кампания в Сърбия през есента на 1990 г. се създава инициативен комитет за формиране на Демократичен съюз на българите в Югославия. В началото на 1991 г. българското правителство е първото от десетилетия, което започва да проявява по-засилен интерес и към българското малцинство в Сърбия и обсъжда конкретни мерки за неговото подпомагане³⁷. Въпросът за съдбата на българите в Сърбия е поставен официално при посещението на българския външен

³⁵ "Опорни точки за изказване на министър Георги Пирински на мирната конференция в Париж, 13 декември 1995" – Във: САМВНР, сигн. 6.2.12 – VI.1995, л. 30-31.

³⁶ СА на МС, Протокол № 68 от 7.XII.1995, Т.30 и Т.35; Протокол № 70 от 14.XII.1995, Т.20 и Т.21; Протокол № 71 от 18.XII.1995, Т.10.

³⁷ САМВНР, сигн. 3/80/П.17.1 – 1991, л 1-3.

министър в Белград през пролетта на 1992 година, от заместник-външния министър през септември 1993 г. и от премиера през декември 1993 г. Първоначално България предпочита решенията да се търсят на двустранна основа, а не чрез "интернационализиране" на проблема. Впоследствие се преценява, че сръбските власти не полагат достатъчни усилия. Въпреки това България се обръща официално към ООН, едва след като Югославия внася там доклад с твърдения за безупречно спазване правата на българското малцинство. България внася свой доклад за положението на малцинството на 29 септември 1994 г.³⁸ Темата е включена в десетия пореден доклад и във финалния доклад на специалния пратеник на ООН Тадеуш Мазовецки, и в резолюция на Комисията на ООН по човешките права³⁹. Съдбата на българското малцинство се "интернационализира". Периодът 1994-1995 г. се очертава като най-активен за българската политика по отношение на българите в Югославия.

* * *

Въвеждането в академично обръщение на неизползвани досега източници позволява да се очертае една, макар и схематична картина на политиката на България по отношение на югославската криза между 1989 и 1995 година. Проследяването на българската дипломатическа кореспонденция оспорва един основен мит от периода – за липса на приемственост във външната политика. Могат да се приемат за оборени критиките, срещани твърде често в литературата, че пречка за добрите българо-югославски отношения е отсъствието

38 UNDOC A/49/455 - 29.IX.1994

39 UNDOC E/CN. 4/1995/57 – 16.I.1995; § 92-97; UNDOC E/CN. 4/1996/9 – 22.VIII.1995; § 111 и 113; UNDOC E/CN 4/RES/1995/89 – 8.III.1995.

на акт, с който България признава СРЮ. Недостатъчно обосновани се оказват и твърденията за липсата на срещи на високо и най-високо равнище. Може да се отхвърли и второто клише – за рязкото намаляване на икономическите контакти между двете страни по време на кризата. Оборен е дори митът за големите нарушения на ембаргото, които са незначителни на фона на другите съседи на Югославия. Българската организирана престъпност се оказва посредник в много по-сериозни мрежи.

До формалния край на първата югославска криза през декември 1995 година, България успява да запази максимално широки възможности за маневриране и да не позволи постепенното стесняване на външнополитическите си алтернативи в посока намеса на страната във въоръжен конфликт. Това е особено ценно, защото е резултат не толкова на преднамерено планиране, а по-скоро на уравнивяването на често противоположни вътрешнополитически нагласи и външни влияния.

BULGARIA AND THE YUGOSLAV CRISIS (1989-1995)

Biser Banchev

The Bulgarian policy towards the Yugoslav crisis during the years 1989-1995 can now be presented thanks to the fact that documentary sources from Bulgarian foreign ministry archives are accessible and they can be compared to the accessible sources from the Dutch foreign ministry as well as to valuable data from UN archives.

The first element which is part of Bulgaria's policy towards the Yugoslav crisis is the so called "Macedonian question". According to the author this question which had been frozen during the Cold War came out foreground again. After years of silence Bulgaria officially declared that it had no claims against its neighbors but refused to accept the creation of the Macedonian nation on anti-Bulgarian basis. At the same time Bulgaria supported the establishment of an independent Macedonian state; Bulgaria was first to recognize the Republic of Macedonia and defended its recognition by the UN.

The second ingredient was the Bulgarian reaction towards the military conflict which took place on Yugoslav territory. According to Bulgarian position the Yugoslav republics had the right to claim independence but on the other hand Bulgaria followed the European policy towards Milosevic's Yugoslavia. Bulgaria struggled to avoid the intervention in Bosnia from any other Balkan nation outside ex-Yugoslavia and searched for a balanced attitude towards Serbia, Slovenia and Croatia. Bulgaria accepted the embargo against Milosevic's Yugoslavia. The country suffered financial losses and the smuggling across the border led to an expansion of the organized crime. Bulgaria looked for compensations

from UN and even tried to lead a Balkan collective action in order to overcome the consequences resulted in by the sanctions.

The last important element of Bulgaria's policy was the question regarding the Bulgarian minority in Serbia. Initially Bulgaria looked for decisions on bilateral basis instead of "internalization" and Bulgaria turned to the latter pleading at the UN only after Yugoslavia had put forward a report claiming that the rights of Bulgarians were fully guaranteed.

The author's thesis tries to revise some of the political myths regarding the Bulgarian foreign policy in 1989-1995 – the myth that there was no continuity in country's foreign policy and the myth that the political and economical relations with Serbia and Montenegro diminished dramatically during the period under study. Despite Bulgaria's internal difficulties, the state managed to keep broad opportunities for manoeuvring.